

VII Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Maó, 30 de setembre i 1 i 2 d'octubre de 2016)

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

**CONSELL INSULAR
DE MENORCA**

**MENORCA
TALAIÒTICA**

Candidata Patrimoni Mundial

MENORCA
RESERVA DE BIOSFERA

EDITA:

Consell Insular de Menorca
Secció d'Arqueologia del Col·legi
Oficial de Doctors i Llicenciats en
Filosofia i Lletres i en Ciències de
les Illes Balears

ISBN:

978-84-947-942-0-9

DIPÒSIT LEGAL

ME - 762/2017

VII Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

Maó, 30 de setembre i 1 i 2 d'octubre del 2016

[Coordinació Monserrat Anglada Fontestad, Mateu Riera Rullan, Antonia Martínez Ortega

464 p. 21 x 21 cm. ISBN 978-84-947942-0-9

1. Arqueologia - Menorca - Congressos

902 (460.32)

SUMARI

LA NAVETA DES CALÓ DE BETLEM (ARTÀ): UNA NOVA ESTRUCTURA D'HABITACIÓ DE L'EDAT DEL BRONZE DE MALLORCA	15	RESULTATS PRELIMINARS DEL PROJECTE D'INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL JACIMENT DE SES TALAIES DE CAN JORDI (SANTANYÍ).....	95
Alejandro Valenzuela, Josep Antoni Alcover		Montserrat Anglada, Nicolau Escanilla, Beatriu Palomar, Damià Ramis	
LA COVA DEL CAMP DEL BISBE (SENCELLES). DADES PRELIMINARS DE LES INTERVENCIIONS 2013-2015.....	21	ES ROSSELLS: RESULTATS PRELIMINARS DEL PRIMER PROJECTE TRIENNAL.....	105
Lua Valenzuela, Beatriu Palomar, Nicolau Escanilla, Francisca Cardona i Llorenç Oliver		Francisco Bergues, Rafel Font, Alejandra Galmés, Celia González, Cristoph Rinne, Javier Rivas, Bartomeu Salvà, Paloma Salvador	
BOTONS AMB PERFORACIÓ EN “V” A LA COVA DEL CAMP DEL BISBE (SENCELLES, MALLORCA).....	29	LES TASQUES ARQUEOLÒGIQUES D'AMICS DEL MUSEU DE MENORCA A L'ÀREA SUD-EST DE TORRE D'EN GALMÉS (ALAIOR-MENORCA).....	115
Nicolau Escanilla, Beatriu Palomar, Lua Valenzuela		Martí Carbonell, Borja Corral, Francesc Isbert, Carmen Lara, Cecilia Ligeró, Ester Marcos, Joaquin Pons, Carlos de Salort	
ARQUITECTURA Y TERRITORIO DE LAS NAVETAS FUNERARIAS DE MENORCA.....	39	RESULTATS DE LES INTERVENCIIONS REALITZADES A LES HABITACIONS ADOSSADES AL TALAIIOT QUADRAT DE S'HOSPITALET VELL, MANACOR.....	125
José Simón Gornés Hachero		Magdalena Salas Burguera, Damià Ramis Bernad	
ELS MATERIALS TALAIÒTICS DE LA COL·LECCIÓ VIVES ESCUDERO. LES EXCAVACIONS DE TIRANT I BINIDONAIRE.....	49	APLICACIONS DE SINTAXI ESPACIAL EN ESPAIS DOMÈSTICS BALEARIS EN EL MARC DEL PROJECTE MODULAR.....	133
Octavio Pons Machado		Octavio Torres Gomariz	
INDUSTRIA ÓSEA DE LA NECRÓPOLIS DE SON PELLISSER; EL “TAP” EN LA ARQUEOLOGÍA MALLORQUINA.....	57	RESULTATS PRELIMINARS DE LES EXCAVACIONS AL RECINTE DE TAULA DE SA CUDIA CREMADA	139
Mercedes Alvarez Jurado-Figueroa, Agustín Fernández Martínez		Montserrat Anglada, Cristina Bravo, Irene Riudavets	
ELS ENTERRAMENTS EN CALÇ DE SA COVA DE NA PRIOR (BARRANC DE BINIGAUS, MENORCA).....	65	UN INTENTO DE ANALIZAR LA DISTRIBUCIÓN ESPACIAL DE LOS ARTEFACTOS EN LAS TAULAS DE MENORCA.....	147
Mark Van Strydonck, Guy De Mulder, Montserrat Anglada, Laurent Fontaine		Guy De Mulder, Ann-Sophie De Witte	
XARXES VISUALS I CONNECTIVITAT DURANT L'EDAT DEL FERRO A MALLORCA. EL CAS DE LA PENÍNSULA DE CALVIÀ.....	75	MENORCA ENTRE CARTAGO Y ROMA: AVANCE DE LA EXCAVACIÓN DEL PROYECTO MODULAR EN EL POBLADO TALAYÓTICO DE SON CATLAR (CIUTADELLA).....	153
Alejandra Galmés Alba, Manuel Calvo Trias (Universitat de les Illes Balears)		Fernando Prados, Helena Jiménez, María José León, Andrés M. Adroher, Joan de Nicolás, José J. Martínez	
ESTRUCTURES INÈDITES AL SECTOR NORD DE LA NECRÓPOLIS DE SON REAL, SOLUCIONS DE PRESERVACIÓ DEL CONJUNT MONUMENTAL I AMENACES	85		
Jordi Hernández-Gasch, Bernat Burgaya Martínez, Francisca Cardona Lopez, Margalida Munar Grimalt			

CONTEXTOS CERÁMICOS EN TORRELLAFUDA (CIUTADELLA, MENORCA). ANÁLISIS DE MATERIAL DE SUPERFICIE.....	161	ENTERRAMIENTOS ALREDEDOR DE LA BASÍLICA DE SANISERA (MENORCA). ESTUDIO ANTROPOLÓGICO Y DE LOS RITUALES FUNERARIOS.....	241
Helena Jiménez, Andrés M. Adroher, Joan de Nicolás, Fernando Prados, José J. Martínez		Llorenç Alapont, Lisa Monetti	
AVANCE EN LA INVESTIGACIÓN DEL MUNDO FUNERARIO POSTALAYÓTICO MENORQUÍN EN EL MARCO DEL PROYECTO MODULAR: HIPOGEOS Y PROBLEMÁTICA DE ESTUDIO.....	173	APORTACIÓ A LA CRONOLOGIA DE LA POSSIBLE ESGLÉSIA O INSTAL·LACIÓ MONACAL ANTIGA DE L'ILLA D'EN COLOM, MAÓ.....	251
Sonia Carbonell Pastor		Joan C. De Nicolás Mascaró	
ENTERRAMENTS EN CISTA VORA LA MAR A SALAIRO, ES MERCADAL, UNA NOVA TIPOLOGIA DE JACIMENTS FUNERARIS DEL TALAÏOTIC FINAL DE MENORCA.....	179	LA MAQBARA DE YABISA A TRAVÉS DE LA EXCAVACIÓN ARQUEOLÓGICA EN EL SOLAR DEL ANTIGUO EDIFICIO DE LOS SINDICATOS: CALLE BARTOMEU VICENTE RAMON, 33....	261
Joan C. De Nicolás Mascaró, Miquel A. Pons Carreras		Glenda Graziani, Juan José Marí Casanova, Almudena García-Rubio	
ELS NESÒNIMS D'EIVISSA A L' <i>ITINERARIUM MARITIMUM: INSULA DIANA LESBOS EBUSOS</i> (WESS. 510, 4).....	189	TAFONOMÍA FUNERARIA DE LA MAQBARA DE YABISA.....	269
Bartomeu Obrador Cursach		Almudena García-Rubio, Juan José Marí Casanova, Glenda Graziani.	
NUEVOS APUNTES SOBRE EPIGRAFÍA ANFÓRICA HISPÁNICA Y AFRICANA DE LA MENORCA ROMANA.....	195	L'ALQUERIA ISLÀMICA DE CAS SELLERÀS (ES MONESTIR, LA MOLA, FORMENTERA). LES DADES D'UNA ACTUACIÓ PREVENTIVA.....	275
Piero Berni Millet, Joan C. De Nicolás Mascaró, Élise Marliere, Josep Torres Costa		Ricard Marlasca Martín, María José Escandell Torres, Josep M ^o López Gari	
LA IMPORTACIÓN DE ÁNFORAS EN EL YACIMIENTO DE SON FERRANDELL OLEZA.....	207	PRIMERES DADES SOBRE LA CERÀMICA ANDALUSINA DEL PUIG DE SA MORISCA (SANTA PONÇA, MALLORCA)....	285
Guy De Mulder		Alejandro Ramos Benito	
<i>SES LLUMETES</i> : EXCAVACIÓN ARQUEOLÓGICA SUBACUÁTICA DE UNA NAVE ROMANA DEL S. I D.C. EN LA PLAYA DE PORTO CRISTO.....	217	ESTUDI TIPOLÒGIC I ARQUEOMÈTRIC D'UNA SAFA SINGULAR RECUPERADA A LA TORRE III DEL PUIG DE SA MORISCA (SANTA PONÇA, MALLORCA).....	293
Sebastià Munar, Carlos de Juan, Albert Martín, Javier Rodríguez		Alejandro Ramos Benito, Daniel Albero Santacreu, José C. Carvajal López	
ESTUDI DELS MATERIALS CERÀMICS D'ÈPOCA ANTIGA TROBATS A PORTOCRISTO (MANACOR – MALLORCA), DURANT LA CAMPANYA DE PROSPECCIONS I SONDEJOS SUBAQUÀTICS DE 2012.....	225	ANÀLISI PETROLÒGICA PRELIMINAR DE LA CERÀMICA ISLÀMICA DEL PUIG DE SA MORISCA (CALVIÀ, MALLORCA).....	301
Mateu Riera Rullan, Sebastià Munar Llabrés, Albert Martín Menéndez		Daniel Albero Santacreu, Guillem Mateu Vicens, José Cristóbal Carvajal López	
REINTERPRETACIÓN DEL EDIFICIO 11 DE SANISERA (SANITJA, MENORCA). ¿ES UNA BASÍLICA?.....	237	LA REHABILITACIÓ DEL CONVENT DE SANT DIEGO O PATI DE SA LLUNA (ALAIOR, MENORCA): UN LLARG PROCÉS DE RECUPERACIÓ DE PATRIMONI HISTÒRIC.....	311
José Miguel Rosselló Esteve		Antoni Ferrer, Joana M. Gual, Martí Carbonell, Rafel Mus, Bernardí Seguí	

REIVINDICACIÓN DE LOS ANTIGUOS GRABADOS DE LOS HIPOGEOS PREHISTORICOS DE MENORCA (II): LOS GRABADOS NÁUTICOS Y LOS “SAGRADOS”.....	319	LA REDESCOBERTA DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC DEL MUNICIPI DE MURO (MALLORCA): RECERCA, RESTAURACIÓ I DIFUSIÓ SOCIAL DE L'ASSENTAMENT DE L'EDAT DEL FERRO DE SON SERRA.....	401
Joan C. De Nicolás Mascaró, Vicente Ibáñez Orts, Pere Arnau Fernández, Mónica Zubillaga		Margalida Rivas Llompart, Jordi Hernández-Gasch, Antoni Puig Palerm, Bernat Burgaya Martínez, Margalida Munar Grimalt	
LA COL·LECCIÓ ULLDEMOLINS D'OBJECTES ARQUEOLÒGICS DE SA CUDIA CREMADA, MAÓ, UNA O MÉS NECRÒPOLIS AL JACIMENT?	329	COVES FORN? NOVES REFLEXIONS ENTORN AL RITU DE LA CALÇA A MALLORCA.....	411
Joan C. De Nicolás Mascaró		Jaume Deyà Miró	
L'ABOCADOR ROMÀ I MEDIEVAL DE SA MURADETA-ES PLA DE SANT JOAN, INDICADOR DE LA VIDA DOMÈSTICA DE IAMO, CIUTADELLA, PART I: L'ÈPOCA ROMANA I VÀNDALA (SEGLES I-VI).....	339	DESENVOLUPAMENTS DEL LLENGUATGE LÚDIC EN LA DIDÀCTICA DELS PROCESSOS CULTURALS: EL CAS DE LA PREHISTÒRIA RECENT A LES ILLES BALEARS.....	421
Joan C. De Nicolás Mascaró		Maite Noguera Tugores	
RESULTADOS PRELIMINARES DE LA INTERVENCIÓN ARQUEOLÓGICA PARA LA AMPLIACIÓN DE LA CARRETERA C733 EIVISSA-SANT JOAN.....	351	LA RUTA ARQUEOLÒGICA SENCELLES-COSTITX. UN EXEMPLE DE COL·LABORACIÓ INTERMUNICIPAL PER A LA RECERCA I LA SOCIALITZACIÓ DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC.....	425
Jesús Martín Alonso, María Lourdes López Martínez		Francisca Cardona, Marc Ferré, Sebastià Munar, Beatriz Palomar, Lua Valenzuela	
INTERVENCIONES ARQUEOLÓGICAS EN LA FORTIFICACIÓN RENACENTISTA DE DALT VILA (EIVISSA).....	359	NOVES TASQUES DE CONSOLIDACIÓ I RESTAURACIÓ AL POBLAT DE CAP DE BARBARIA II (FORMENTERA, ILLES BALEARS). LES CAMPANYES DE 2015-2016.....	433
Anna Artina		Margalida Munar, Bernat Burgaya, Edgard Camarós, Marian Cueto, Luis Teira, Pau Sureda	
DE LA PREHISTÒRIA A LA HISTÒRIA: CANVI I CONTINUÏTAT EN ELS HÀBITS ALIMENTARIS DELS HABITANTS DE LES ILLES BALEARS A PARTIR DELS ESTUDIS DE ¹⁴ C I ISÒTOPS ESTABLES ($\Delta^{13}C$ I $\Delta^{15}N$).....	369	LA CARTA ARQUEOLÒGICA SUBACUÀTICA DE FORMENTERA (2015-2019).....	441
Mark Van Strydonck, Mathieu Boudin, Damià Ramis		Enrique Aragón, Sebastià Munar, Javier Rodríguez	
PROYECTO D'ACTUACIÓ ARQUEOLÒGICA DE LA COVA DEL MOLÍ D'EN GASPAR DE SES CASES NOVES DE SINEU: CAMPANYA DE 2015. APROXIMACIÓN A LA ESTRUCTURA DEL POBLAMIENTO DE ÈPOCA ROMANA, TARDOANTIGUA Y MEDIEVAL ISLÁMICA DEL TÉRMINO MUNICIPAL DE SINEU (MALLORCA). APUNTES METODOLÓGICOS.....	379	EL DERELICTE DE CALA SANTANYÍ. PRIMERS RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA SUBAQUÀTICA DE JULIOL 2015.....	449
Julio M. Román Punzón, María José Rivas Antequera, Bartomeu Vallori Márquez, Mateu Riera Rullan		Enric Colom Mendoza, Aurora Rivera Hernández, Andrea Torres Ferrer	
ESTAT ACTUAL DE LA RECERCA SOBRE MOLES I MOLERES DE L'ILLA DE MALLORCA	389	ELS PLANS DE GESTIÓ DEL PATRIMONI HISTÒRIC A LES ILLES BALEARS.....	457
Joaquim Sánchez Navarro		M. Cristina Rita	

LA REHABILITACIÓ DEL CONVENT DE SANT DIEGO O PATI DE SA LLUNA (ALAIOR, MENORCA): UN LLARG PROCÉS DE RECUPERACIÓ DE PATRIMONI HISTÒRIC

Antoni Ferrer Rotger
Joana M. Gual
Martí Carbonell
Rafel Mus
Bernadí Seguí

INTRODUCCIÓ

El claustre del convent franciscà de Sant Diego (Alaior), conegut popularment amb el nom de Pati de sa Lluna, estava en el moment de celebrar aquestes jornades en la darrera fase de les obres per a la seva rehabilitació. La intervenció es va centrar a desmuntar tots els elements afegits durant anys per recuperar la tipologia i distribució de l'edifici anterior a la desamortització del segle XIX. Però l'actuació no es podia limitar a recuperar la fesomia original, sinó que s'havia d'adaptar el claustre als usos i necessitats del segle XXI. Aquestes obres, que s'iniciaren el desembre de 2010, es paralitzaren per raons de finançament econòmic l'octubre del 2011 fins al desembre de 2012, i s'han acabat l'estiu del 2016. La intervenció ha permès documentar les diferents reformes arquitectòniques realitzades en l'edifici al llarg dels segles, d'ençà que se'n va iniciar la construcció al segle XVII. En aquest treball s'expliquen els criteris aplicats en la recuperació de l'edifici, tot tenint en compte la seva categoria de bé d'interès cultural, així com els resultats del seguiment arqueològic.

DESCRIPCIÓ DEL CONJUNT ARQUITECTÒNIC

L'església de Sant Diego presenta una planta de nau única amb capelles laterals i absis trapezoïdal (fig. 1). La coberta és de volta de canó, i les capelles s'obren sota arcs de mig punt. Sobre les capelles, una tribuna condueix al portal lateral. La façana està formada per un parament llis, en el qual contrasta la profusa decoració de la portalada, barroca amb trets manieristes.

El claustre, de planta quadrada (fig. 1), presenta una decoració sòbria, en la qual es combinen els ordres clàssics amb alguns elements del primer barroc. Es caracteritza per l'ús d'arcs de mig punt a la planta baixa i arcs rebaixats al primer i segon pis. La balustrada del segon pis presenta un programa decoratiu, format per plafons amb relleus, que contrasta amb l'austeritat de la resta del claustre (fig. 2). Els motius són bàsicament vegetals, tot i que un dels plafons representa sant Diego. Pel que fa a les cobertes, s'hi van utilitzar tant voltes de canó com voltes d'aresta.

Dades històriques sobre l'edifici a partir de les fonts documentals

L'origen del complex arquitectònic de l'església de Sant Diego i el seu claustre es remunta al 1615, quan la Universitat d'Alaior manifestava que l'església de Santa Eulàlia havia quedat petita a causa de l'augment de la població. Així, es va plantejar construir un convent franciscà, però no va ser fins al 1623 que es va autoritzar la construcció del convent sota l'advocació de sant Diego. El 1626 s'iniciaren una sèrie de disputes entre la comunitat de preveres de la parròquia i els franciscans, perquè els primers consideraven que l'establiment dels franciscans els perjudicaria econòmicament. Aquell mateix any, la Universitat d'Alaior es va declarar protectora del convent i el 1629 es va beneir la primera pedra de l'edifici, de manera que així es posà fi al conflicte (Marquès i Sintès 2003).

Es disposa de poca documentació relativa a la construcció del claustre i l'església, tot i que se sap que, quan feia poc que s'havia acabat d'edificar la primera fase del conjunt, l'església es va esfondrar i fou reedificada a partir de 1676. No se sap, però, com va afectar aquest fet al claustre.

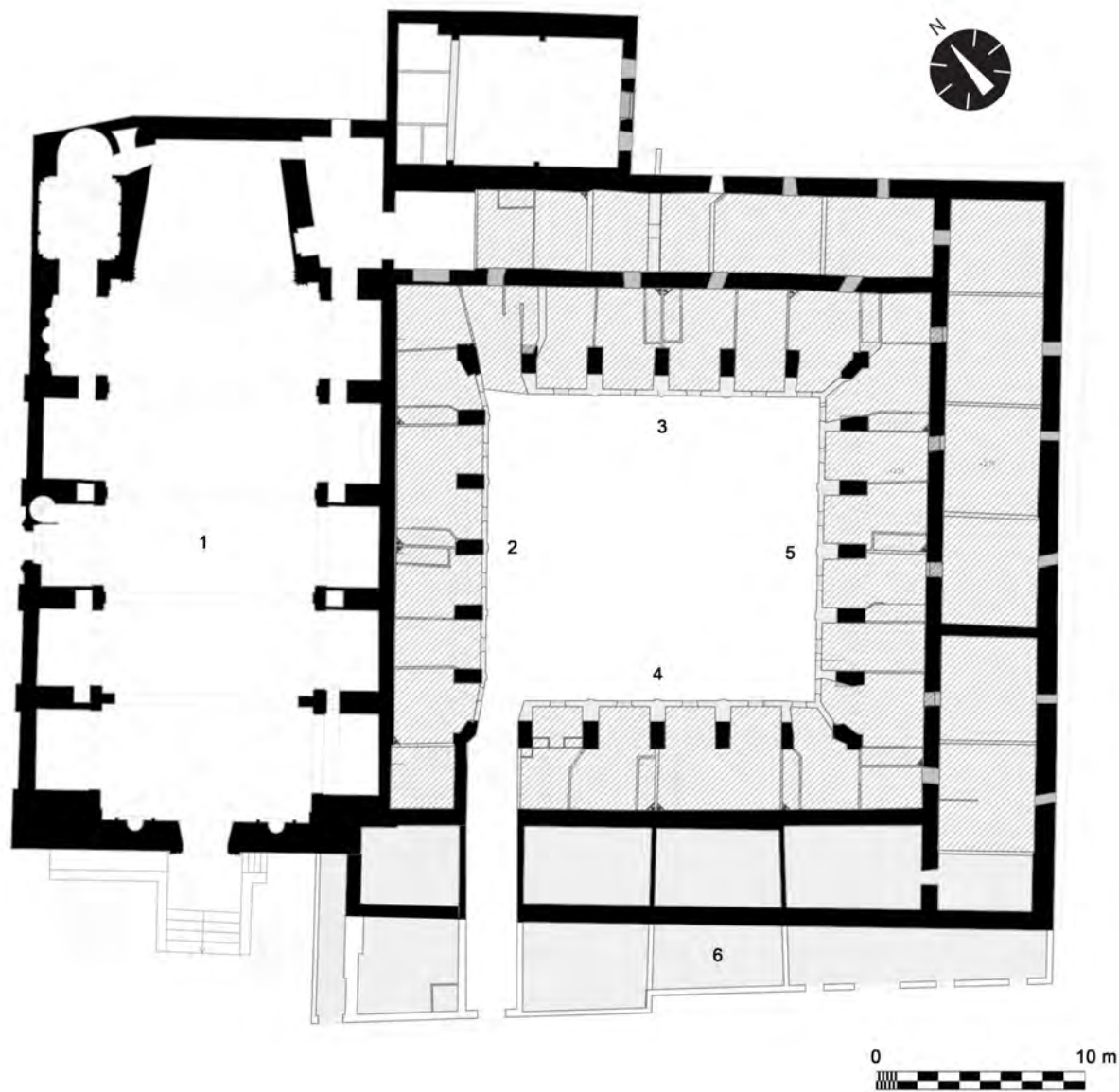

Figura 1. Planimetria de l'església (1) i convent de Sant Diego: ala nord-oest (2), ala nord-est (3), ala sud-oest (4) ala sud-est (5) i habitatges superposats a la façana externa, encara existents (6). En negre, estructures anteriors al 1835; en gris, estructures posteriors, desmuntades durant la rehabilitació.

Figura 2. Vista de l'angle sud del pati del convent, en un moment avançat dels treballs de rehabilitació.

A partir de les dècades centrals del segle XVIII hi va haver un cert auge econòmic, que va permetre excavar l'aljub del claustre (1734), construir algunes voltes de l'església i acabar la sagristia (1745), intervenir a l'escala principal del convent (1747) i dreçar el campanar (1779), entre altres intervencions (Marquès i Sintès 2003).

El 1835 els framenors foren exclaustrats, arran de la desamortització eclesiàstica del ministre Mendizábal, i les autoritats manaren barrar el convent. Tot i així, Sant Diego va passar a formar part del patrimoni de la Diòcesi de Menorca. Açò va durar fins al 1842, quan es va vendre l'hort a un particular i es va tancar definitivament el claustre.

El 1844, el Pati de sa Lluna va ser ocupat per un destacament militar, i a partir del 1852 es van començar a establir a l'edifici els primers civils. El 1871, el convent va ser adquirit per un particular (Marquès i Sintès 2003).

Durant el segle XX, l'edifici va allotjar un escorxador, magatzems, tallers de sabates i bijuteria i, sobretot, habitatges, ús que es va perllongar fins als primers anys del nostre segle.

A partir de finals dels anys setanta del segle XX, el claustre va començar a acollir actes culturals, fet que en marcava el futur.

Cap al 2001, alguns dels habitatges es van ocupar il·legal-

ment, fet que va generar tensions i problemes de convivència, que no es resolrien del tot fins que l'edifici fou desallotjat.

El 2002, el Centre d'Estudis Locals i l'Ajuntament d'Alaior van crear una comissió de treball específica per analitzar la destinació pública de l'edifici, que va determinar que la funció havia de ser eminentment cultural.

El 2005, el claustre va ser adquirit pel Govern de les Illes Balears. Quatre anys més tard es constituïa un consorci, format per l'Ajuntament d'Alaior, el Consell Insular (en endavant CIM) i l'Agència de Turisme de les Illes Balears (en endavant ATB), encarregat de supervisar les obres de rehabilitació de l'edifici i gestionar-lo un cop acabada la intervenció. L'any 2012 es va dissoldre aquest consorci, i en el seu lloc es va crear una comissió de seguiment entre les tres administracions implicades, per supervisar la continuació de les obres.

PROTECCIÓ DE L'EDIFICI

Tal com s'ha esmentat, el claustre del convent (però no l'església) gaudeix de la màxima protecció que li atorguen les lleis de patrimoni històric pel fet d'haver estat declarat bé d'interès cultural pel Govern de les Illes Balears el 1993 (BOIB 18 de maig de 1993), a instància del CIM, per acord del Ple de 17 de desembre de 1990.

La declaració li atorga el tipus monument, que implica que en el claustre no s'hi pot realitzar cap obra que afecti directament l'immoble o qualsevol de les parts integrants o pertinences sense l'autorització expressa de l'òrgan competent en matèria de patrimoni històric (article 19.1 de la Llei 16/1985, del patrimoni històric espanyol, i article 37.1 de la Llei 12/1998, del patrimoni històric de les Illes Balears).

Les intervencions sobre el BIC i sobre el seu entorn han de seguir els criteris establerts en l'article 41 de la Llei 12/1998, del patrimoni històric de les Illes Balears.

Quant a la protecció establerta en el planejament urbanístic municipal, s'ha d'assenyalar que el claustre consta en el *Catàleg de protecció arquitectònica i dels béns etnològics d'Alaior*, annex al Pla general d'ordenació urbanística (en endavant PGOU), aprovat inicialment el 12 de març de 2008, amb el codi ALA-A2 i el nivell de protecció A. Aquest nivell implica que no es poden modificar la composició a la façana,

les cobertes, la volumetria, ni l'interior que afectin elements definidors de la tipologia. Se'n pot canviar l'ús sempre que es mantinguin les invariants tipològiques.

L'edifici té també protecció arqueològica, atès que s'ubica dins l'àmbit de protecció arqueològica del centre històric. Segons l'article 112, els promotors han de presentar prèviament a la llicència un estudi de la incidència de la intervenció o obra, redactat per un arqueòleg professional, que s'haurà de presentar al CIM.

PROJECTES TRAMITATS

La rehabilitació del claustre ha passat per un llarg procés administratiu amb la tramitació de diferents documents. A continuació se sintetitzen les idees més significatives que s'han plantejat i/o modificat en funció del desenvolupament de l'obra.

Pla director. Aprovat l'any 2008. Aquest document conté els criteris assenyalats per la Llei de patrimoni històric esmentats més amunt i de l'Institut de Patrimoni Cultural d'Espanya (IPCE), que té com a referent el document d'ICOMOS titulat *Carta de 1987 de la Conservación y restauración de los objetos de arte y cultura* i també inclou la metodologia arquitectònica i la metodologia arqueològica en la realització dels projectes.

L'autorització del Departament de Cultura del CIM formulava diferents prescripcions:

a) Concretar les previsions per aconseguir 100 % titularitat pública en relació amb la revisió del PGOU que es tramita.

b) Incorporar l'anàlisi del sistema constructiu i dels materials del segle XVII en el projecte executiu.

c) Tenir en compte la coordinació entre metodologia arquitectònica i arqueològica durant la realització del projecte.

d) Avaluació i concreció del lloc d'ubicació de l'ascensor per suprimir barreres arquitectòniques i no danyar l'obra de fàbrica.

Projecte executiu de la rehabilitació, juny 2009

El mes de març de 2009, l'ATB sol·licitava un informe previ sobre un avantprojecte de rehabilitació mitjançant el qual el Departament de Cultura del CIM exposava els criteris de la llei i una sèrie d'observacions que el projecte tramitat el

mes de juny va incorporar. L'autorització formulava les prescripcions següents:

a) S'han de conservar i mantenir en el lloc els elements estructurals originals que es descobreixin.

b) La direcció tècnica ha de tenir cura i adoptar les mesures necessàries per documentar i conservar com a part de la història de l'edifici totes les activitats, intervencions i comprovacions efectuades durant l'execució, i elaborar-ne una memòria.

c) En la rehabilitació s'ha de procurar aplicar el criteri de reparar abans que substituir, d'acord amb els criteris internacionals.

d) Un restaurador, especialista en belles arts, ha d'analitzar la recuperació de les pintures originals del segle XVII i determinar les pautes de restauració a seguir. N'ha d'elaborar una proposta d'intervenció que ha de comptar amb l'autorització del Departament de Cultura del CIM.

e) Un arqueòleg o arqueòloga, a compte del promotor, ha de fer el seguiment de les obres.

f) En el cas que apareguessin restes arqueològiques *in situ* que recomanessin realitzar una excavació arqueològica, les obres s'han de suspendre en el sector afectat per permetre desenvolupar els esmentats treballs amb l'autorització del Departament de Cultura del CIM.

g) Les restes mobles aparegudes s'han de dipositar en el Museu de Menorca.

Aquestes prescripcions s'aniran repetint en les resolucions posteriors.

Nou projecte rehabilitació, juliol de 2010

El nou projecte es diferencia de l'anterior perquè no es preveuen la rehabilitació del campanar, la restauració de les pintures ni la instal·lació de mobiliari.

Avantprojecte de redistribució d'usos i espais, maig 2011

Els treballs realitzats fins aquell moment havien descobert diferents elements que no eren visibles quan es redactava el projecte executiu, principalment les voltes del soterrani, el gran aljub i la porta de connexió entre el claustre i l'església. Tot això indicava la conveniència de replantejar l'obra i adequar-la a la nova situació revisant la proposta inicial. Així, la decisió més important va ser ubicar l'ascensor i la nova escala a la zona contigua a l'esfondrament per permetre alliberar tot

l'espai del claustre i disminuir a més a més l'afectació sobre la volta de canó del soterrani i de la volta d'aresta romana a la planta primera. Amb aquest canvi es va formular una nova distribució dels espais.

Després d'açò es van aprovar dues modificacions del projecte, una el gener de 2014 i l'altra l'agost del mateix any, conseqüència del coneixement més gran del conjunt arquitectònic i de la voluntat d'introduir canvis en els usos de l'edifici.

CRITERIS DE REHABILITACIÓ

D'acord amb els criteris establerts a la llei i als documents doctrinals aprovats abans esmentats, l'obra de rehabilitació s'ha realitzat tenint present l'objectiu de recuperar el claustre original del convent. Atès la gran quantitat d'agressions patides al llarg dels anys s'ha optat per mantenir les parts originals de l'obra de fàbrica encara que amb marques visibles per evitar les substitucions amb nous materials.

Els materials constitutius de l'edifici són bàsicament els blocs de marès i, en alguns llocs puntuals, la pedra i morter. El marès és una pedra calcària miocènica d'origen marí, de color blanquinós o groguenc. Es tracta d'un material porós i amb una densitat no gaire elevada, fàcil de treballar. Al convent de Sant Diego es van utilitzar maresos d'almenys dues qualitats diferents, tal com es veurà més endavant. La pedra i morter és un tipus de parament format per pedres irregulars, de mides diverses, unides entre si amb morter de calç elaborat amb àrids de qualitats variables.

En afrontar les obres de restauració hi havia una sèrie de circumstàncies que obligaven a una reflexió sobre com s'havia d'actuar. Els factors més significatius que calia considerar eren:

- No tenir la totalitat de l'edifici, fet que obligava a treballar en alguns tornalls per sota o per sobre dels veïns amb les consegüents restriccions.

- L'abandonament dels darrers anys n'havia accelerat molt la degradació, principalment provocada per les humitats.

- La història de l'edifici estava molt poc documentada, la qual cosa suggeria, com així va ser, l'aparició d'innombrables sorpreses difícils de gestionar.

- Com que no hi havia pressupost per restaurar les grisalles era necessari protegir-les i definir límits d'actuació.

Els primers objectius eren consolidar l'estructura i garantir l'estanquitat per evitar l'entrada d'aigua de pluja que augmentés la degradació. Aquest problema es va resoldre amb impermeabilitzacions provisionals, fins que es va poder fer la teulada. El procés de demolició dels elements afegits a partir de la desamortització es va fer amb molta cura i de forma completament manual per evitar esfondraments. La primera sorpresa va ser la comprovació que totes les pilastres havien estat descalçades per excavar el pati i la primera crugia i així aconseguir una planta més als habitatges. En conseqüència, es van haver de reforçar amb un cercol de formigó tot el perímetre del pati que donés estabilitat als fonaments.

Malgrat tot, i com a conseqüència del descalçament i la degradació del marès per la humitat, que redueix de forma considerable la resistència a compressió de la pedra, es va esfondrar una tramada de volta. En la reconstrucció es va fer l'aparell original, de tal manera que aquesta tramada reproduceix sense les manipulacions posteriors el model constructiu inicial.

Una altra de les primeres actuacions va ser consolidar els murs de pedra i morter mitjançant injeccions de lletada de morter. S'ha de dir que tots els morters emprats a l'obra són amb base de calç. Una vegada estabilitzats els murs es va poder fer la restauració reconstrucció de les voltes.

El procediment de treball va ser el convencional: netejar les ronyonades, treballar per l'extradós, rejuntar, substituir les dovelles inservibles i reomplir amb barreja de pedra i morter. L'intradós es va netejar amb procediments manuals. Les voltes tenien greus lesions produïdes per assentaments i agressions en el procés d'adaptació a habitatges durant el segle XIX. Una de les més repetides era la pràctica de forats per als fumerals, que s'havien fet al lloc més sensible i de màxima sol·licitació de la pedra

Els elements de les fàbriques es varen haver d'analitzar de forma individualitzada per poder prescriure l'actuació en cada cas. La filosofia va ser actuar el mínim deixant que es puguin llegir les intervencions, deixant veure les tortures a què han estat sotmeses les pedres.

Algunes actuacions especials han estat la utilització de consolidant per estabilitzar la pedra de la planta segona, que estava molt degradada, el reforç de pilastres amb morters armats i atirantats amb *fiocos*.

GRISALLES

L'existència de les pintures murals al fresc a les llunes de les voltes de la planta baixa del claustre es coneixia des d'abans de la redacció del projecte de rehabilitació. Pintures semblants es documenten en altres convents franciscans de cronologies similars de les illes Balears (Forteza 2011-2012). Tot i que el projecte de rehabilitació no en preveia la restauració, ha inclòs diferents partides per garantir-ne la protecció i comptar amb l'assistència d'un restaurador de belles arts durant l'execució de l'obra. El seguiment de l'estat de les grisalles ha estat constant i en determinats moments s'han decidit actuacions necessàries per poder continuar l'obra sense afectar-les. La primera intervenció d'urgència la realitzaren Francesc Isbert i Lina Torres, que descobriren tots els murs on hi ha pintures, realitzaren algunes intervencions de consolidació preventiva i marcaren les àrees que calia protegir durant l'execució de les obres. El 2014 es va redactar el Projecte bàsic i d'execució de la restauració de les grisalles.

A final de l'any 2014, per dur a terme la recuperació de les portes de les cel·les de la primera planta a l'estat original, es van haver de consolidar les claus i llindes que hi havia davall les grisalles, unes orles amb el número de cel·la. Va ser necessari, per tant, extreure les pintures murals i dipositar-les en el Museu de Menorca a l'espera de tornar-les al lloc original, feina de la qual s'encarregaren Francesc Isbert i Pere Rovira.

RESULTATS DEL SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC

Durant les obres de rehabilitació del conjunt arquitectònic es va portar a terme un seguiment arqueològic de les feines. En el projecte d'intervenció del control arqueològic es preveia la possibilitat de troballes de caràcter arqueològic en el subsòl, amb possibilitat d'haver de realitzar alguna excavació arqueològica, però aquest tipus de restes van ser escasses. L'excavació d'una rasa a la galeria nord-est del claustre va permetre detectar un nivell que contenia materials protohistòrics, el més destacat dels quals és una fusaiola corresponent al període talaiòtic final o posttalaiòtic. A l'angle nord del pati es va localitzar un pou negre amortitzat, que contenia ceràmiques comunes d'època moderna. Per altra banda, als soterranis de la galeria nord-oest del claustre (adossada

a l'església) s'hi van documentar algunes unitats estratigràfiques que contenien fragments ceràmics d'època moderna/contemporània, i al soterrani situat sota l'ala sud-est, que connecta amb la gran cisterna del claustre, s'hi va documentar una gran acumulació de deixalles, que es poden situar cronològicament entre els moments inicials i les darreres dècades del segle XX. En aquest femer, conegut a través de les fonts orals, s'hi abocaven les deixalles domèstiques dels habitants del pati, però també els residus generats per les fàbriques de calçat ubicades als pisos superiors, fet constatable per la troballa de formes de fusta i soles de sabates. Tot i que, per raons òbvies, no es va portar a terme una recollida sistemàtica dels materials més recents, sí que es van recuperar els materials més interessants des del punt de vista cronològic, els quals actualment estan en procés d'estudi.

La major part de la informació, per tant, va provenir de l'arqueologia vertical. Aquesta va aportar dades puntuals sobre l'evolució historicoconstructiva de l'edifici des de la seva fundació al segle XVII pels frares franciscans fins a les darreres reformes de final del segle passat per part dels seus habitants. Malgrat tot, va resultar difícil ubicar cronològicament les diferents reformes documentades i, en molts casos, fins i tot situar-les en una cronologia relativa respecte a altres intervencions observades.

El buidat del rebler de les voltes per a la seva consolidació va permetre documentar, especialment a l'ala sud-est del convent, que aquestes havien estat derruïdes i dreçades de nou. En alguns casos amb una orientació diferent, com a la galeria del primer pis que dona al claustre, i en altres casos situant-les a una cota diferent, com a les estances del primer pis d'aquesta mateixa ala que donen al carrer de les escoles. L'absoluta manca de materials ceràmics al rebler de les voltes de tot l'edifici va impedir ubicar cronològicament aquestes intervencions. En aquest sentit, és necessari destacar que la col·locació de recipients ceràmics sencers, col·locats expressament per crear espais buits que alleugerissin el pes del rebler de les voltes, és un fet ben documentat en edificis de cronologia i característiques semblants a les del convent de Sant Diego (*e. g.* González 1986). A l'ala meridional de la segona planta del convent de Sant Francesc de Maó es va poder comprovar que, de les tres voltes excavades, l'única que no presentava cap esquerra era aquella on s'havien utilitzat recipients de ceràmica (Rita *et al.* 1988). És possible que els problemes estructurals que presentaven moltes de les voltes de Sant Diego estigues-

sin en part relacionades amb el pes excessiu d'un reblliment inadequat, tot i que les intervencions del segle XIX van contribuir sens dubte, de forma notable, a debilitar l'edifici. En aquest sentit, és possible suposar que la reconstrucció de les voltes no correspondria a les reformes immediatament posteriors a la desamortització, sinó que seria anterior, ja que les sortides de fums dels habitatges creats en aquest moment es van fer trencant, en molts casos, la part més baixa de les arestes de les voltes. Aquestes han de ser, per tant, anteriors. Per altra banda, és possible deduir que les persones que van obrir aquestes sortides de fums desconeixien la lògica constructiva de les voltes d'aresta.

L'estudi dels pilars de la galeria del claustre, especialment els dels angles, permet inferir que en un primer moment constructiu s'haurien projectat només la planta baixa i el primer pis. Els pilars originals eren senzills, de secció quadrangular. En un moment indeterminat, els pilars es reforcen amb un gran creixement cap a l'interior del pati, que n'augmenta considerablement l'amplada. Segurament en el mateix moment o de forma immediatament posterior es construeix la balustrada del segon pis. La construcció dels arcs i la coberta del segon pis, en canvi, correspondria a una fase posterior, ja que en alguns punts es pot veure clarament que aquests elements se superposen a la balustrada. El material constructiu utilitzat, per altra banda, és de qualitat inferior, com ja s'ha esmentat. Si, com s'exposarà més endavant, el creixement en alçada del convent es pot situar a partir de l'any 1734, coincidint amb l'excavació de l'aljub, la intervenció sobre els pilars i la construcció de la balustrada s'hauria de situar en un moment anterior, difícil de determinar amb les dades actuals.

Respecte al gran aljub, és necessari esmentar la inicial sorpresa durant l'aparició de l'obertura que el connecta amb el soterrani de l'ala sud-est. Es tracta d'un sistema de recollida d'aigües ben conegut, però del qual se n'ignoraven les dimensions reals. La neteja del fons de l'aljub no va permetre recuperar materials arqueològics que ajudessin a establir la cronologia d'aquesta estructura. Tot i així, aquesta cisterna es pot identificar, sense gaire dubtes, amb l'aljub excavat a partir de l'any 1734 del qual parlen les fonts escrites (Marquès i Sintès 2003). El seu enorme volum (11 metres de llarg, 7 metres d'ample i 10,5 metres de profunditat des del fons fins a l'arrencament de la volta, amb un volum d'uns 800 m³) permet proposar que la seva excavació hauria servit de

pedrera per a una ampliació de l'edifici. És possible, per tant, que la construcció de les plantes segona i tercera correspongui a aquest mateix moment. És necessari destacar que el marès utilitzat en la construcció d'aquestes plantes és d'una qualitat inferior al que es va emprar en la construcció de la planta baixa i el primer pis, fet que encaixaria bé amb l'aprofitament del material extret de l'excavació de l'aljub. Sigui com sigui, aquest element recull aigua de pluja de tots els vessants del claustre i del vessant est de l'església de Sant Diego. En el moment d'iniciar l'obra, gran part d'aquesta aigua circulava per la superfície del pati del claustre i arribava en forma de ròsec al coll de cisterna, situada al centre del claustre, des d'on entrava al dipòsit subterrani. Durant els treballs de rehabilitació es van documentar restes de canalitzacions que posen en evidència que, originalment, el sistema de recollida de l'aigua era més complex. El rebaix del pati que es va portar a terme al segle XIX devia obligar a canviar el sistema original de canalització de l'aigua. L'interior de la cisterna presenta una capa de color vermellós.

Pel que fa al segon element de recollida d'aigües que trobam al claustre del convent, està ubicat en un dels soterranis de l'edifici, al costat extern de l'ala sud-est de l'edifici. Es tracta d'una cisterna de dimensions molt més reduïdes que l'aljub i que replega aigua provinent del vessant sud-est de la teulada d'aquesta part del claustre, amb una sèrie de canalitzacions que davallen per l'interior de les parets del soterrani. No es disposa de cap element arqueològic que ens permeti la datació d'aquesta cisterna, tot i que no es pot descartar que correspongui a les primeres fases constructives.

Sembla que durant la construcció de les plantes segona i tercera es va projectar la construcció d'un volum, a la part externa de l'ala sud-est, que hauria ocupat tot aquest sector, al segon pis. Així ho evidencia l'existència d'una gran obertura des de la part construïda cap a aquesta zona, que avui dia no porta enlloc.

La integració dins de la seqüència constructiva de l'ala nord-oest del claustre (fig. 1, zona 2) presenta alguns problemes. La seva façana presenta una morfologia diferent de les altres tres ales, sense la presència de la balustrada al segon pis. Per altra banda, l'encaix entre els angles d'aquesta façana i les façanes sud-oest i nord-est (fig. 1, zones 3 i 4) evidencia que es tracta de fases constructives diferents. No es pot descartar, per altra banda, que la balustrada originalment fes la volta a tot el claustre i que es

vagi desmuntar quan es va construir la coberta del segon pis. En aquest sentit, és possible que aquesta coberta sigui posterior a la de les altres ales: els dos arcs dels extrems del segon pis semblen adossar-se a les façanes de les altres dues ales.

El campanar de l'església és una zona on també es va intervenir durant el procés de rehabilitació del conjunt. Les fonts escrites permeten situar-ne la construcció l'any 1779, i la intervenció sobre aquest element va permetre comprovar l'existència d'una escala interna que va col·lapsar en un moment indeterminat i es va cegar, i posteriorment es construí una escala externa, tal vegada ja al segle XIX.

Un altre dels elements ocults que va aparèixer durant la rehabilitació va ser la porta que connecta directament el convent i l'església, en una posició central de la galeria de l'ala nord-oest. Es tracta d'un element l'existència del qual se suposava, però no se'n coneixia la ubicació exacta.

A més de la construcció dels habitatges superposats sobre la façana externa del convent (fig. 1, zona 6), una de les actuacions més agressives amb l'estructura realitzades a partir de la desamortització del segle XIX, ja esmentada quan s'ha parlat dels criteris d'intervenció, va ser el rebaix de la cota del pati i les galeries de la planta baixa. L'objectiu era, sens dubte, guanyar espai en vertical per tal de poder dividir la planta baixa en dos pisos i encabir a l'edifici un major nombre d'habitatges. Paral·lelament, es va construir un cos adossat a tres de les ales del claustre envaint part de l'espai central i reduint, per tant, les dimensions del pati. Una altra de les reformes ocasionades per la conversió del claustre en habitatges va ser el desplaçament de moltes de les portes, especialment al primer pis de l'ala sud-est, on s'ubicaven originalment les cel·les dels monjos. Així, les obertures van ser desplaçades alguns decímetres, tapiant-les per un costat i eixamplant-les per l'altre. La recuperació de les obertures originals, durant les obres de rehabilitació, va fer necessari l'arrencament provisional de les grisalles descrit a l'apartat anterior.

CONCLUSIONS

El procés de desmuntatge dels elements afegits i l'anàlisi de l'obra de fàbrica, juntament amb les escasses dades documentals de les quals es disposa actualment, permeten proposar les fases de construcció següents:

1a fase: 1629-1676. Construcció planta baixa, planta primera i part dels soterranis. Pintat de les grisalles de la planta baixa.

2a fase: 1676-1734. Inici de la reconstrucció de l'església després de l'ensorrament. Intervencions no identificades al convent.

3a fase: no ubicada cronològicament. Es podria situar tant en l'interval cronològic de la 2a fase com de la 4a. Correspondria al reforç dels pilars del claustre i a la construcció de la balustrada del segon pis.

4a fase: a partir de 1734. Excavació de la gran cisterna del claustre. Possible edificació de les plantes segona i tercera de les ales sud-oest, sud-est i nord-est. En una fase immediatament posterior s'haurien construït les plantes segona i tercera de l'ala nord-oest. Durant aquesta fase es projecta segurament la construcció d'un nou volum a la part externa del segon pis de l'ala sud-est, tot i que no s'arriba a executar.

5a fase: 1844-1853. Ocupació del convent per un destacament militar. Intervencions no identificades.

6a fase: a partir de 1853. Compartimentació de les plantes baixa a segona per tal de crear habitatges.

7a fase: Segle XX. Construcció d'habitatges i tallers a la tercera planta.

BIBLIOGRAFIA

FORTEZA, M. 2011-2012: "El programa teològic-docente de las pinturas murales de dos conventos franciscanos de época moderna en Mallorca". *Locus Amoenus*, 11, Bellaterra, 171-180.

GONZÁLEZ, E. 1986: *Les olles de volta del convent de Sant Domingo de Pollença*, Pollença.

MARQUÈS, M. A. I SINTES, G. 2003: *El convent de Sant Diego a Alaïor*, Alaïor.

RITA, C., ANDREU, C I GUAL, J. 1988: "Ceràmiques del reblert d'una volta del convent de Sant Francesc de Maó". *Meloussa*, 1, Maó, 171-178.